JAZYKOVÁ POLITIKA A NÁRODNÁ IDENTITA

MARUSENKO, Michail A.: *JAZYKI I NACIONALNAJA IDENTIČNOŠŤ: SOVREMENNYJE VYZOVY NACIONALNOMU JEDINSTVU I TERRITORIALNOJ CELOSTNOSTI*. Moskva: Naučno-političeskaja kniga, 2015. 575 s. ISBN: 978-5-906594-07-5¹

Jazyk vždy bol i zostáva hlavným symbolom národnej identity. Nie náhodou sa obdobie národného a kultúrneho obrodovania v 18. – 19. storočí začalo v slovanskom svete práve obrodou národných jazykov (Lilič, 1982; Abisogomian, 2009). V Česku a na Slovensku išlo o reformy jazyka iniciované slavistami z radov národných „buditeľov“, ktorých mená sa dodnes vyslovujú s úctou: Josef Dobrovský, Josef Jungmann, František Palacký, František Ladislav Čelakovský, Anton Bernolák, Juraj Fándly, Jozef Ignác Bajza, Ján Hollý a ďalší. V súčasnosti jazyková politika nielenže zostáva základom štátnej politiky, ale naberá aj na osobitej politickej aktuálnosti. V súčasných podmienkach je zosťrená opozíciou, rozširujúcou sa integráciou a globalizáciou mnohonárodných svetových spoločností. Na jednej strane sú zjednocujúce spoločnosti ako Európska únia podmienené naozajstnou snahou o ekonomickú a politickú integráciu, ktorej želaným výsledkom je aj jazyková integrácia. No na druhej strane nám pred očami zo samotného vnútra zjednotenej a čoraz viac sa rozširujúcej Európskej únie rastie odpor voči globalizácii, vyvolaný nemenej skutočnou túžbou národov zachovať svoju svojbytnú starobylú kultúru, a teda i vlastný jazyk. Referendá v Škótsku a Katalánsku, vznik nových jazykov (chorvátsky, bosniacky či čiernohorský jazyk) v súčasnom slovanskom svete, boj o samostatný status ruského jazyka na Ukrajine – to všetko sú priame dôsledky tejto opozície.

Michail A. Marusenko, profesor Petrohradskej univerzity a vedúci katedry románskej filológie, je známy svojimi prácami o aktuálnych problémoch jazykovej politiky. Jeho nová kniha je výsledkom mnohoročnej analýzy vzťahov medzi jazykmi a národnými identitami v Ruskej federácii a v nezávislých postsovietskych štátoch Európskej únie. Osobitnú pozornosť venuje analýze etnojazykových konfliktov ohrozujúcich národnú jednotu a teritoriálnu celistvosť štátov, ktoré sa stali objektmi týchto konfliktov. Autor predkladá i sociolingvistickú diagnostiku migračných procesov v EÚ a upozorňuje na nebezpečenstvá vyvolávané imigrantskými konfliktmi rôznych typov a na ich odraz v jazykovej politike.

Objektívnu analýzu jazykovej situácie v súčasnej Európe stavia M. A. Marusenko na dôveryhodných faktoch starostlivo zoradených a skoncentrovaných do prehľadných tabuliek a grafov, na štatistike a na podrobnom zozname sledovaní svojich predchodcov. V štyroch kapitolách monografie sú vysvetlené základné problémy jazykovej politiky Európskej únie.

V prvej kapitole *Národná identita v postmodernej epoche* charakterizuje vzájomné vzťahy národov a národných identít, demonštruje ich špecifiká v multikultúrnych a nacionálnych spoločnostiach, rozoberá ideologické projekcie národného jazyka a ich rolu pri riešení problémov formovania štátnosti v strednej a východnej Európe. Predkladá analýzu etnojazykových konfliktov, migráciu obyvateľstva, nelegálnu imigráciu v EÚ a podáva typológiu konfliktov medzi národnostnými väčšinami a menšinami.

Druhá kapitola knihy *Jazyky a národná identita v Rusku* je venovaná jazykovej situácii v Ruskej federácii po tzv. perestrojke. Autor rozoberá rôzne prístupy k ruskej národnej ideí, predkladá rozpravu o ruskom nacionalizme do roku 1917 a v období Sovietskeho zväzu a špe-

¹ Srdečne ďakujem Mgr. Kataríne Džunkovej za preklad tejto recenzie do slovenčiny.

ciálne sa pozastavuje pri problémoch národnej identity v postsovietskom Rusku. Zdôrazňuje akúsi ambivalentnosť postsovietskej identity, ktorá sa odráža aj v diferenciácii etnonymov *ruskie* a *rossijane*. M. A. Marusenko venuje oprávnené osobitnú pozornosť zložitým problémom vzájomných väzieb jazyka a etnickej identity pri národno-teritoriálnom tvorení Ruskej federácie.

Ústredná a najobjemnejšia je tretia kapitola knihy *Problémy jazyka a etnickej identity v postsovietskom priestore*. Autor kriticky nahliada na marxisticko-leninistické a stalinistické výklady pojmov *národ* a *nacionalizmus* a predkladá typologickú charakteristiku postsovietskych nacionalizmov. Osobitne ho zaujíma jazyková situácia v krajinách, ktoré získali nezávislosť po rozpade Sovietskeho zväzu. Detailne nahliada na vzájomné pôsobenie jazykov a národnej identity v Pobaltí a tiež na problém jazykovej politiky a utvárania národa na súčasnej Ukrajine. Budovaniu ukrajinského národného „mýtu“ i zákonodarným aspektom jazykovej politiky na Ukrajine sú venované špeciálne oddiely monografie M. A. Marusenka. Autor demonštruje aj odlišný vývoj jazykovej situácie v Bielorusku, opisuje jej dynamiku a vplyv bielorusko-ruského dvojazyčného prostredia na spoločenskú klímu tejto krajiny.

Plná aktuálnych jazykových faktov a originálnych náhľadov je aj časť tejto kapitoly, v ktorej sa autor venuje jazykovej situácii a postaveniu ruského jazyka v republikách Južného Kaukazu. Autor poukazuje na to, že záujem o ruský jazyk a prístup k jeho vyučovaniu v týchto republikách závisí od pohybu politických kyvadiel a jazykovej politiky vlád, no zároveň zaznamenáva aj istú stabilitu vďaka mnohoročnej tradícii kontaktov ruského národa a kaukazských národov. M. A. Marusenko nespúšťa zo zreteľa ani podstatné rozdiely vo vývoji jazykovej situácie v Azerbajdžane, Arménsku a Gruzínsku. Sú závislé nielen od tradície medzištátnych vzťahov a konfesiónálnych predností, ale aj od nacionálnych a nacionalistických dominant premenlivých v čase a priestore. Takou istou metodológiou je v knihe opísaná i jazyková situácia v nezávislých republikách Moldavsko a Kazachstan. Zatiaľ čo v Moldavsku značne vplývalo na jazykovú situáciu formovanie podnesterskej regionálnej identity, v Kazachstane je nehľadiac na všetky komplikácie národného formovania uznávaný multietnický charakter štátu a formou zákona je potvrdená kazaško-ruská dvojazyčnosť.

Jazyky a európska národná identita sú témou poslednej, štvrtej kapitoly monografie M. A. Marusenka. Formovanie európskych národných štátov a vzťah národných štátov k federalizácii v jazykovom zlome rozoberá autor so všetkou zložitosťou tejto problematiky. Problémy národnej a európskej identity vo Francúzsku a Veľkej Británii, švajčiarsky model národnej identity a odmietnutie politiky multikulturalizmu v Holandsku – to všetko sú konkrétne objekty sociolingvistickej analýzy predložené v recenzovanej knihe. M. A. Marusenko nespúšťa zo zreteľa aktuálny problém imigrácie v členských štátoch Európskej únie a jej vplyv na jazykovú politiku štátov, ktoré čelia tomuto problému. Osobitné oddiely sú venované angličtine ako oficiálnemu rokovaciemu jazyku zjednotenej Európy a európskej politike v oblasti štúdia cudzích jazykov.

Ako vidíme, jazyková politika Európskej únie je v knihe predstavená vo všetkých dominantných aspektoch – zvlášť v inštitucionálnom, ekonomickom a vzdelávacom. Na prvý pohľad sa demokratický prístup v jazykovej politike snaží o urovnanie polarizácie „integrita – diferenciácia“. Jej praktické dôsledky však presvedčivo svedčia o nevyváženosti týchto pólov. „Mnohojazyčnosť deklarovaná Európskou úniou dnes predstavuje obrovský problém,“ zdôrazňuje M. A. Marusenko. „Do neustávajúceho prekladateľského procesu je zapojené ob-

rovské množstvo ľudí: oficiálnych i neoficiálnych prekladateľov i dodávateľských spoločností“ (s. 532). Výdavky ústredných orgánov Eurokomisie na zabezpečenie prekladateľov predstavujú viac než 330 miliónov eur ročne a táto tendencia stále narastá. Na situáciu vplýva i fakt, že v európskych štátoch je okrem oficiálnych i nemálo regionálnych jazykov, ako napr. gaelčina, katalánčina, baskičtina a mnoho ďalších. Autor knihy uvádza dáta Eurobarometra svedčiace o nedostatočnej znalosti druhého cudzieho jazyka u väčšiny Európanov: len 54 % oslovených je schopných viesť rozhovor v cudzom jazyku, 38 % ako druhý jazyk ovláda angličtinu, 12 % francúzštinu, 11 % nemčinu, 7 % španielčinu a 5 % ruštinu. „Okrem jazykového rozdelenia existuje medzi európskymi štátmi i kultúrny rozkol“, komentuje túto štatistiku autor, „keďže neexistuje jednotná európska kultúra, ale európske 'kultúrne rodiny', ktoré vyčleňujú určité spoločné komponenty národných kultúr“ (s. 533).

Samozrejme, nebezpečenstvo kultúrneho a jazykového „rozvalu“ je podmienené historickými príčinami (kolonizáciou, genocídou, vojnami, migráciou obyvateľstva, zákazom používania jazyka a pod.). V prípade EÚ je však hlavnou príčinou predsa len globalizácia vyvolaná expanziou angličtiny do rozličných sfér komunikácie. „Rozpad národných štátov vo veľkej miere napomáha anglicizácii Európy,“ píše autor. „Keďže miznú silné homogénne spoločenstvá, bez odporu sa na európskom teritóriu rozširuje anglosaský vplyv“ (s. 472). Tento reálny proces je podmienený jazykovou politikou, ktorá má za cieľ zmenu jazykového prostredia.

V knihe sú uvedené svedectvá o znepokojení Európanov kvôli tomuto procesu, a to najmä z dôvodu, že stratégia globálnej anglicizácie je zameraná na mládež, ktorá sa orientuje na životný štýl a kultúrne trendy v krajinách Veľkej trojky. „Novým európskym krédom sa zdá byť viera v nevyhnutnosť štúdia a využitia anglického jazyka, predškolskými zariadeniami počnúc a univerzitami končiac, s cieľom jeho neskoršieho využitia v zamestnaní“ píše M. A. Marusenko. „Nútené štúdium cudzieho jazyka sa týka všetkých okrem Anglosasov, pretože pod cudzím jazykom sa rozumie vždy angličtina“ (s. 538 – 539).

Dominantné tendencie súčasnej jazykovej politiky sú v knihe opísané spôsobom všeobecných zákonitostí dynamiky „lingvosystému“ a typológie jazykovej situácie (neustálený bilingvizmus, nútená zmena jazykov, jazykový symbolizmus, zvýšenie statusu dialektov, zrodenie jazykov, evolúcia jazykovej politiky vo vzťahu k imigrantom). Tieto zákonitosti majú rôznu platnosť v závislosti od času a priestoru, pretože hierarchia jazykov sa v mnohojazykových areáloch neustále utvára a mení. Realie európskej mnohojazyčnosti zachytil tzv. Eurobarometer, ktorý ukázal percentuálny vzťah jazykov rôznych kategórií v členských štátoch EÚ, podiel nositeľov národných a oficiálnych jazykov v týchto krajinách, podiel ľudí ovládajúcich rôzne množstvo nerodných jazykov, preferencie Európanov pri výbere vyučovaných cudzích jazykov atď.

Zaujímavé dáta štatistického dotazníka boli upravené do Eurobarometra s cieľom odpovedať na otázku, či Európania spájajú svoju identitu s vlastným národom, s Európskou úniou alebo s celým svetom. Výsledky ukázali, že najsilnejší je pocit príslušnosti k vlastnému národu (94 %) a potom k regiónu (91 %). Analýza takisto ukázala, že európska sebaidentifikácia bola zaznamenaná u 74 % obyvateľov EÚ. Stojí za zmienku, že najväčší podiel ľudí považujúcich sa za Európanov je na Slovensku (90 %) a až potom v Luxembursku (89 %), vo Švédsku (88 %), v Maďarsku (87 %), Dánsku (86 %), Nemecku (85 %), vo Fínsku (85 %) a v Belgicku (83 %) (s. 457 – 458).

Čitateľ sa dozvie nemálo dôležitých informácií nielen o jazykovej politike EÚ, ale aj o rôznych stránkach európskej jazykovej integrácie. Spomeňme napr. aktuálnu štatistiku o rodnom jazyku obyvateľstva v rôznych regiónoch Ukrajiny (s. 289 – 290), rozdelenie bielo-ruského obyvateľstva podľa základného typu identity a intenzity ich výberu (s. 328), hierarchiu jazykovej kompetencie obyvateľstva súčasného Arménska (od s. 347), kvalifikáciu vzťahu rodného jazyka s kazašskou národnou identitou (s. 433) a pod. Osobitú naliehavosť pridávajú opisovaným javom početné štatistické údaje, ktoré autor pedantne zozbieral z aktuálnych zdrojov a systematizoval ich do prehľadných tabuliek a schém.

Podľa M. A. Marusenka je vďaka informáciám tohto typu analýza jazykovej politiky EÚ matematicky presná a dokázateľná. To nie je náhoda, pretože autor recenzovanej knihy je nielen známym špecialistom v oblasti románskych jazykov, ale aj v oblasti matematickej lingvistiky. Jeho štatistické výpočty filologicky zameraného čitateľa neodrádzajú svojou lapidárnosťou, naopak, nútia ho všímať si isté stránky jazykovej politiky EÚ a jazykovej situácie v Európe.

Hoci je kniha zameraná na proces jazykovej globalizácie, M. A. Marusenko venuje pozornosť aj jazykovej situácii v konkrétnych krajinách. Taká je aj jeho analýza dynamiky národného jazykového sebauvedomenia v pobaltských štátoch, na Ukrajine a v Moldavsku. Nevynecháva ani nejednoduchú kolíziu rusko-turkického jazykového vzájomného pôsobenia v Kazachstane. Vedecká objektívnosť ochraňuje autora od politickej angažovanosti a neokretnosti.

M. A. Marusenko sa venuje aj takej aktuálnej téme, ako je problém multikulturalizmu a imigrácie v jednotlivých členských štátoch EÚ. Veď všeobecný počet migrantov na svete tvorí 160 miliónov, nehovoriac o 10 miliónoch nelegálnych migrantov. Každý rok sa počet imigrantov v Európe zväčšuje o dva milióny. Z nich 70 % pripadá na Španielsko, Taliansko, Nemecko a Veľkú Britániu. Kľúčovým problémom imigrantskej politiky EÚ je sociálna a ekonomická integrácia imigrantov.

Vyvstáva otázka: Ako optimalizovať tento proces?

M. A. Marusenko zhŕňa skúsenosť tých, čo sa zaoberali touto problematikou: „Optimálna prax v tejto otázke spočíva vo vyhradení zdrojov na vyučovanie národného jazyka pre imigrantov a ich deti a vo vytvorení podmienok na formovanie ich dvojazyčnosti“ (s. 532). Ako vidíme, najdôležitejším nástrojom naturalizácie imigrantov v zjednotenej Európe je jazyková politika.

Aj tu autor knihy čerpá zo skúsenosti európskej politiky v oblasti štúdia cudzích jazykov. Poznamenáva, že vyššie vzdelanie sa premenilo na obyčajný tovar a mnohé štáty zápasia na svetovom trhu o to, v akom jazyku sa bude predávať. „Európska akademická mobilita sa v praxi zmenila na jednosmernú cestu,“ zdôrazňuje, „na ktorej sa jedny štáty stali importérmi zahraničných študentov a druhé zas ich exportérmi“ (s. 546). Importéri sú Francúzsko, Holandsko, Dánsko, Švédsko, no najmä Írsko a Veľká Británia, kde má 80 % univerzít nepomer v počte prijatých a vyslaných študentov. Autor tu poskytol špeciálnu analýzu situácie vo Francúzsku, kde mnoho vedeckých pracovníkov a študentov považuje už za zbytočné používať francúzsky jazyk v ekonomike, v matematike, v technických a v humanitných vedách, pretože expanzia anglosaského vplyvu v týchto sférach je medzinárodným vedeckým trendom.

Ako vidíme, kniha M. A. Marusenka predkladá objektívnu analýzu jazykovej situácie v mnohých krajinách súčasnej Európy. Samozrejme, nám, slavistom, by sa v nej žiadalo nájsť

aj podrobnejšie komentáre tejto problematiky v slovanských krajinách. Napríklad sú známe problémy, ktorým čelia politici a lingvisti v krajinách bývalej Juhoslávie – zvlášť v Macedónsku, Kosove, Čiernej Hore a Bosne. Čitateľov by akiste zaujímalo stanovisko autora k oficiálnym statusom a podpore regionálnych jazykov v slovanských krajinách – ako napr. status maďarčiny na Slovensku či status maďarčiny, rusínčiny a besarábskeho jazyka na Ukrajine a pod. Tieto otázky boli, pravda, predstreté v inej monografii M. A. Marusenka (2014), predsa však čakajú ešte na špeciálny podrobný rozbor. Zvlášť preto, že vlny imigrantov sa často „prelievajú“ do Európy práve cez slovanské krajiny – Macedónsko, Srbsko, Chorvátsko či Slovinsko, o čom v knihe petrohradského lingvistu niet zmienky.

Okrem toho sa zdá, že jazyková situácia v niektorých slovanských krajinách zaznamenáva i veľmi pozitívne tendencie, ktoré na jednej strane protirečia všeobecnej línii globalizácie (teda i jazykovej), a na druhej strane svedčia o možnosti národnej, kultúrnej a jazykovej reintegrácie tradične blízkych národov. Podľa Dany Balákovéj v poslednom desaťročí pozorovať u slovenskej mládeže nielen aktivovanie záujmu o český jazyk, ale aj účelovú snahu osvojiť si ho v mnohých sférach kultúry, vedy i profesionálnej kvalifikácie (Baláková, 2008). Tento fenomén svedčí o špecifikách slovanského jazykového výberu odrážajúceho historické a kultúrno-politické reminiscencie a je ešte významnejší v prostredí tendencie k regionalizmu a decentralizácii pozorovanej v súčasnosti v EÚ.

Záveru autora recenzovanej knihy by mohla obohatiť aj skúsenosť so štúdiom cudzích jazykov v podmienkach multikulturalizmu v slovanských krajinách. Táto metodika je rozpracovaná napr. v Česku, kde na Univerzite J. E. Purkyně v Ústí nad Labem úspešne funguje všeobecný európsky model (pozri špeciálna štúdia na túto tému *Společný evropský referenční rámec. Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme*. Olomouc: Univerzita Palackého 2002. 267 s.) Výsledky špecializovanej a diferencovanej skúsenosti vyučovania češtiny ako cudzieho jazyka s ohľadom na rodný jazyk žiaka zovšeobecnila Jaromíra Šindelářová (2008). Nemenej významná je aj skúsenosť rozpracovania efektívnej metodiky vyučovania nemčiny ako cudzieho jazyka v slovanskom prostredí prostredníctvom štúdia európskej paremiológie (Đurčo, 2005). Môžeme veriť, že M. A. Marusenko vo svojich budúcich výskumoch bude venovať pozornosť aj týmto slovanským uhlom pohľadu na súčasnú jazykovú situáciu v EÚ.

Ešte v roku 1982 bola na základe rozhodnutia Európskeho parlamentu založená Európska kancelária menej rozšírených jazykov (European Bureau for Less-Used Languages – EBLUL). Dnes predstavuje záujmy 46 miliónov nositeľov jazykov, ktoré sa dostali do kategórie „menej rozšírených“, no sú neoddeliteľnou časťou všeobecného európskeho jazykového a kultúrneho priestoru. Množstvo jazykov reprezentovaných v EÚ núti mnoho bádateľov prirovnávať európsku jazykovú situáciu k Babylonskej veži (s. 456). Pritom sa často zabúda na to, ako v Starom zákone táto stavba skončila. Za vyústenie do „svetlej budúcnosti“ je považovaná intenzifikácia osvojovania „veľkých“ jazykov, predovšetkým angličtiny ako nástroja jazykovej a kultúrnej globalizácie.

Kniha Michaila A. Marusenka odhaľuje hlboké stratégie, skryté aj zjavné pružiny jazykovej politiky v krajinách EÚ, analyzuje jej výsledky a dáva odôvodnenú nádej, že totálna globalizácia svetových jazykov nám nehrozí. Nemôže teda zmeniť ani podstatné idey, ani tradície európskeho života v jeho celej regionálnej rôznorodosti, ani našu spoločnosť a ani napriek všetkým rozdielom zjednotený európsky svet, do ktorého patria i slovanské krajiny.

Bibliografia

ABISOGOMIAN, Irina: Stanovlenie češskoj leksikografii v epochu nacional'nogo vostoždenija: tradicii i novatorstvo. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2009. 200 s.

BALÁKOVÁ, Dana: Reflex interkulturních kontaktov v rámci slovensko-českého bilingvizmu. In: Acta Humanica 1/2008. Súčasnú aspekty filológie. Ed. Z. Kráľová. Žilina: Žilinská univerzita 2008, s. 6 – 12.

ĐURČO, P.: Sprichwörter in der Gegenwartssprache. Tnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta 2005. 172 s.

Společný evropský referenční rámec. Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme. Olomouc: Univerzita Palackého 2002. 267 s.

LILIČ, Galina A.: Roľ ruského jazyka v razvitii slovarnogo sostava češského literaturnogo jazyka (konec XVIII – načalo XIX veka). Leningrad: Izdatel'stvo LGU 1982. 192 s.

MARUSENKO, Michail A.: Jazykovaja politika Jevropejskogo sojuza: institucional'nyj, obrazovatel'nyj i ekonomičeskij aspekty. SPB.: Izdatel'stvo SPBGU 2014. 288 s.

ŠINDELÁŘOVÁ, Jaromíra: Čeština jako cizí jazyk v evropském kontextu. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2008. 177 s.

Valerij Michajlovič Mokijenko
Fakultet filologii i iskusstv, Sankt-Peterburgskij
Gosudarstvennyj universitet, Sankt-Peterburg